

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
C-sarja N:o 11

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS 75 VUOTTA

Toimituskunta

Antti Suviranta

Esko Hoppu

Paavo Kekomäki

Mikko Kämäräinen

Juhani Wirilander

Toimittaja

HELSINKI 1973

**SUOMALAINEN
LAKIMIESYHDISTYS
75 VUOTTA**

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

ISBN 951-9068-24-4 (sid.)
ISBN 951-9068-25-2 (1/2 nahk.)
ISBN 978-951-855-876-0 (PDF)

Vammala 1973. Vammalan Kirjapaino Oy

V. Merikoski

Jäähyväiset opetukselle

Jättäessäni hallinto-oikeuden opetuksen ajattelin tekeväni palveluksen seuraajilleni ja opiskelijoille saattamalla kirjalliseen muotoon julkaisemista varten erään osan luentoaineistostani. Näin syntyi v. 1968 käsikirjoitus kirjaseksi, joka oli tarkoitettu opiskelijan luettavaksi ennen muita kurssikirjoja eräänlaisena johdatuksena hallinto-oikeuteen ja sen opiskeluun. Käsikirjoitus jäi kuitenkin eräiltä osin viimeistelyä vaille. Nytemmin on käynyt selväksi, että se on jääpä julkaisematta, koska en enää — hallinto-oikeudesta jo pahasti vieraannuttuani — katso voivani viimeistelytyöhön ryhtyä.

Erityisesti siihen aikaan jolloin olin tiedekunnan dekaanina katsoin asiakseni aloittaa lukuvuoden opetuksen opettamalla opiskelua. Pääasiassa noilta vuosilta peräisin olevia ajatuksia olin suunnitellun kirjasi käsikirjoituksessa koonnut »Opiskelusta» otsakkeen alle. Toivoen, että ajatuksistani voisi olla vastaisuudessa jollekulle jotakin hyötyä, julkaisen seuraavassa tuon esitysjakson varauksin, jotka minun oli tarkoitus kirjasi alussa tehdä kaiken siinä esitetyn suhteen: »Aineisto koostuu vuosien mittaan tehdyistä muistiinpanoista. Siihen sisältyy, tiedän sen, lukuisia ja laajahkojakin lainauksia lähteistä, joita en enää kaikkia pysty löytämään. Olenkin sekaannusten välttämiseksi kokonaan luopunut yrityksestä osoittaa, missä kohden esitän omia ajatuksia, missä taas toisten. Kiitoksekseni näin nimeämättömiksi jääville ajatusten herättäjille ja kehittäjille jää sen toteaminen, että he ovat nähneet sellaista, mitä en itse ole havainnut tai sanooneet jonkin asian paremmin kuin mihin omasta puolestani katson pystyväni».

Päämäärän asettelu

Oikeustieteen erityislaadusta muihin tieteisiin verrattuna sekä lakimieskoulutuksen päämääristä ja menettelymuodoista kannattaa sanoa muutama sana.

Oikeustiede ei ole tiedettä tieteen itsensä vuoksi, vaan — ainakin valtavasti suurimmalta osaltaan — tiedettä eräiden käytännöllisten tarkoituksien toteuttamista varten. Näin sanottaessa tarkoitetaan lähinnä positiivista eli voimassaolevaa oikeutta käsittelevää oikeustiedettä, mutta sama toteamus pitää paikkansa myös eteenpäin katsovan, oikeuden kehittämistä ja reformointia koskevan *de lege ferenda* -tutkimuksen suhteen. Toinen edelliseen liittyvä näkökohta on toteamus, että useimmat lakimiehet valmistuttuaan tulevat toimimaan käytännöllisen elämän palveluksessa, vaikkakaan oikeustieteellinen tiedekunta ei nykyisin enää ole pelkästään virkamieskoulu samassa merkityksessä kuin aikaisemmin.

Helposti herääkin kysymys, eikö lakimieskoulutuksen päämääräksi näinollen olisi asetettava välitön käytännön tarpeitten tyydyttäminen ja lakimiesuralle valmistava korkeakouluopetus järjestettävä tämän mukaisesti. Ovathan esim. teknilliselle ja kaupalliselle alalle valmistavat erityiskorkeakoulut johdonmukaisesti suuntautuneet »käytännölliselle» linjalle. Onko tieteellis-teoreettinen koulutus ollenkaan välttämätön tuleville lakimiehille?

Kysymyksen tällaisessa asettelussa on tarkoituksellisesti pantu vastakkain toiselta puolen tieteellis-teoreettinen korkeakouluopetus ja toiselta puolen välittömästi käytännön tarpeita palvelevaksi järjestetty opetus. Itse asiassa ei tässä kuitenkaan ole kysymys näin jyrkästä vastakohtaisuudesta. Juuri käytännön tarpeitten tyydyttämiseksi tarvitaan useilla korkeammanasteisen henkisen työn aloilla tieteellis-teoreettisen koulutuksen luomaa sivistyspohjaa. Valaistakoon tätä postulaattia seuraavassa nimenomaan lakimiesuraa silmällä pitäen.

Joskus, kauan, kauan sitten on ehkä voitu pitää mahdollisena, että kansalaiset ovat tunteneet maansa koko voimassaolevan lainsäädännön. Niin voitiin ehkä ajatella esim. vielä Rooman XII taulun lain aikana. Mutta asianlaita oli olennaisesti toinen jo siinä yhteiskunnassa, jota varten 1734-vuoden laki säädettiin. Nykyisin on lainsäädäntö meilläkin jo niin laaja, ettei järjellisesti voida edellyttää tavallisen kansalaisen sitä kaikilta osilta tuntevan. Monissa elämänsä vaiheissa kansalainen tarvitsee avukseen ammattimiehen, lakimiehen. Toiselta puolen taas lainsäädäntöä soveltamaan tarvitaan sitä riittävästi tuntevia virkamiehiä. Lainsäädännön laajuudesta johtuu kuitenkin, ettei edes se, joka erikoistuu lainsäädännön tuntemiseen — ja vaikkapa vain sellaiseen erityisalaan kuin hallinto-oikeuteen — voi saavuttaa tyydyttäviä tuloksia, jos hänellä ei ole käytettävänäan muita

apuneuvoja kuin muokkaamaton lainsäädäntömateriaali. Päivästä päivään lisääntyvää lainsäädäntöaineistoa voi hallita vain se, joka on perehtynyt voimassaolevan oikeuden johtaviin periaatteisiin ja oikeusjärjestykseen kokonaisuutena katsoen. Tällaisen perehtyneisyyden saavuttaminen taas on mahdollista vain käyttämällä hyväksi tieteen tarjoamia apuneuvoja.

Miten oikeustiede tässä suhteessa palvelee käytäntöä?

Käsitelainoppi

Tiede on järjestelmälliseksi kokonaisuudeksi koottuja tietoja, joita kulloinkin kulumassa olevana ajankohtana pidetään varmimpina ja paraiten perusteltuina. Tämän mukaisesti on myös oikeustieteen tehtävänä omalla alallaan etsiä elämänilmiöiden ja oikeussäännösten moninaisuudesta johtavia ajatuksia sekä kehitellä käsitteitä ja liittää kaikki tämä yhteen järjestelmälliseksi kokonaisuudeksi. Mitä erityisesti tulee käsitteiden käytäntöön, tulkoon siitä tässä yhteydessä mainitaksi, että se on jo lainsäädännössä teknillinen välttämättömyys. On yksinkertaisempaa puhua esim. kaupasta, varkaudesta, kansalaisuudesta, valituksesta ja asemakaavasta kuin joka yhteydessä aina uudelleen toistaa koko tunnusmerkistö. Käsitteiden käyttö on jokaisen lakimiehen jokapäiväistä leipää. Juuri oikeuskäsitteillä operoiva kielenkäyttö on sitä, mitä *Jonathan Swift* mainiossa yhteiskunnallisessa satiirissaan »Gulliverin retket» nimittää »lakimiessäädyn omaksi kapulakieleksi, jota ei kukaan muu kuolevainen ymmärrä».

Oikeustieteen tarjoamia apukeinoja käyttäen saavutettu hyvä perehtyminen voimassaolevan oikeuden järjestelmään, sen käsitteisiin ja johtaviin periaatteisiin on yksi lakimieskasvatuksen päämääristä. Se on niistä ehkä helpoimmin saavutettavissa oleva. Usein ymmärretään asia niinkin, että tämä *tietopuolinen koulutus* olisi ainoana ja varsinaisena päämääränä siinä lakimieskasvatuksen haarautumassa, jota voidaan nimittää intellektuaaliseksi lakimieskoulutukseksi. Kun lisäksi varsin yleisesti ajatellaan, että perehtyminen voimassaolevaan oikeuteen on saavutettavissa pelkällä lukemisella, päähän pönttäämisellä, on hyvin ymmärrettävissä, että laajalle levinneen käsityksen mukaan oikeustieteen opiskelu on henkisesti kuolettavaa, läpeensä kuivaa ja hengetöntä ja että se vaatii onnistuakseen vain sitkeyttä ja hyviä silmiä. Tämän ajatuskulun pohjana on kaksi erehdyistä. Ensiksi: lakimieskoulutuksen päämäärät ulottuvat laajemmalle kuin

vain hyvän tuntemuksen saamiseen oikeusjärjestyksen pääperiaatteista. Toiseksi: ei edes tämä viimeksimainittu päämäärä ole saavutettavissa pelkällä muistinvaraisella opiskelulla. Tämän todistamiseksi riittää viittaus oikeuden jatkuvaan muuttumiseen. Onhan oikeusjärjestys jatkuvan kehityksen alainen: lainsäädäntö ja käytäntö muuttavat sitä alinomaa.

Juridinen ajattelu

Lakiteksteihin ja oikeustieteen saavuttamiin tuloksiin tutustuminen, mikä on välttämätöntä yleiskatsauksen saamiseksi voimassa olevasta oikeudesta, palvelee myös sitä puhtaasti käytännöllistä tarkoitusta, että muistitietoa ja tarjolla olevia »tekniillisiä» apuneuvoja (hakemistoja yms.) käyttäen voidaan selviytyä monista käytännössä esiintyvistä lainopillisista kysymyksistä. Mutta muistiin tai välittömästi lähteisiin nojautuva oikeustieteen tuloksien hyväksikäyttö ei ole tärkein niistä päämääristä, joihin oikeustieteitten opiskelulla pyritään. Tärkeintä on perehtyminen *tieteelliseen ajatteluun*. Sen ajatuskulun ymmärtäminen, jota seuraten tieteellisessä esityksessä päädytään tiettyyn tulokseen, on opetuksellisesti eli opiskelijan kehitystä silmällä pitäen yleensä monin verroin tärkeämpää kuin tuon tuloksen mieleenpainaminen. Oikeustieteen metodeihin tutustuminen totuttaa opiskelijan soveltamaan vastaavanlaista ajattelutapaa niihin oikeudellisiin sisällöltään vaihteleviin kysymyksiin, jotka käytännössä tulevat hänen eteensä. Tämä ei suinkaan koske — tulkoon sekin tässä sanotuksi — yksinomaisesti vain oikeustieteellistä ajattelua ja lakimieskoulutusta. Paras korkeakouluopetuksessa tavoiteltava henkisesti kehittävä vaikutus opiskelijaan saavutetaan yleensäkin aina juuri tieteellispohjaisella opetuksella. Tällaisen vaikutuksen tieteellinen opetus aikaansaa niiden järjestelmällisten menettelytapojen ja ankarasti loogillisen ajattelun kautta, jotka muodostavat sen olemuksen.

Haluamatta enemmälti syventyä kysymykseen tieteellisen ajattelun perehdyttämisen merkityksestä korkeakouluopetuksessa yleensä, voimme todeta päätyneemme siihen tulokseen, että vaikka valtaosa lakimieskunnasta joutuu työskentelemään käytännöllisissä lakimiestehtävissä ja lakimieskoulutus senvuoksi on järjestettävä ensi sijassa käytännön tarpeita silmällä pitäen, tässä koulutuksessa ei kuiten-

kaan voida syrjäyttää *tieteellis-teoreettista opetusmuotoa*. Oikeus-tieteellisessä tiedekunnassa annettava koulutus ei voi edes siltä osalta, jolta siinä on kysymyksessä yleiskatsauksen antaminen voimassaolevasta oikeudesta, olla »käytännöllistä» sillä tavoin kuin eräiden toisten korkeakoulujen opetus. Vain tieteellis-teoreettiselle pohjalle rakentaen voi lakimieskoulutus muodostua tulevaa lakimiespolvea henkisesti kehittäväksi todelliseksi lakimieskasvatukseksi.

Vain tämä opetusmuoto voi luoda hyvän pohjan lakimiehen luonteenomaisimmalle ominaisuudelle, ns. *juridiselle ajattelutavalle*, jonka voimme määritellä seuraavaan tapaan: juridinen eli lakimiesmäinen ajattelutapa on tietyn oikeudellisen kysymyksen kannalta merkityksellisten tosiasiain kriittillistä arvostelua, kykyä olennaisten, asiaan vaikuttavien seikkojen ja näkökohtien havaitsemiseen ja epäolennaisten eliminoimiseen sekä tottumukseksi kehitettyä taitoa loogilliseen ja sitovaan todisteluun ja johtopäätösten tekoon. Lakimieskasvatus tuskin voi olla lukematta juridisen ajattelutavan kehittämistä tärkeimpiin päämääriinsä kuuluvaksi. Siihen läheisesti liittyvä päämäärä on pyrkiminen johdonmukaiseen, selvään ja asiassa pysyvään esitystapaan erittäinkin kirjallisessa esityksessä. Kiinteään ja hyvin jäsenneltyyn, muotonsakin puolesta virheettömään esitystapaan pyrkiminen pakottaa panemaan asiat oikeaan järjestykseen ja auttaa havaitsemaan esitettävässä ajatuskulussa ja päätelmissä ehkä olevat virheet.

Yliopisto-opetus

Siirrymme nyt toiseen kysymykseen: miten voidaan esitetyt intellektuaalisen lakimieskoulutuksen päämäärät toteuttaa yliopisto-opetuksessa?

Säädösmateriaalin laajuus — erittäinkin niin laajan oikeusalan kuin hallinnon ollessa kysymyksessä — aiheuttaa ensinnäkin sen, että opiskelijan on opittava *valitsemaan* ja *karsimaan* luettavansa. Tässä tärkeän ja huomionarvoisen erottamisessa vähemmän tärkeästä on opetuksen häntä tuettava. Asian laadusta johtuu, ettei oppikirjojen avulla eikä luennoilla ja harjoituksissa annettava opetus tietystikään voi kohta kohdalta osoittaa, mitä on opittava, mitä ei, vaan on pyrittävä *kehittämään opiskelijan arvostelukykyä* sillä tavoin, että hän itse pystyy erottamaan pois vähemmän tärkeän ja epäolennaisen.

Aikaisemmasta opiskelustaan, oppikoulukurssista, ei opiskelija saa juuri mitään suoranaista tukea oikeustieteellisille opinnoilleen. Asianlaita on aivan toinen kuin esim. luonnontieteissä. *Havainnollistaminen* on tapahtuva käytännöstä otetuilla esimerkeillä. Niin voidaan valaista esim. sopimuksen syntymistapaa, sitovaisuutta, sanktioita ja yleensä sen merkitystä inhimillisessä yhteiselämässä.

Siitä, mikä merkitys käsitteillä on oikeustieteessä, on edellä ollut puhetta. Opettajalle asettaa *käsitelainopin* opettaminen kaksinaisen tehtävän:

Ensiksi on hänen tehtävä oppilaalle selväksi käsitteiden sisältö. Tämä ei ole pelkästään lain tulkintaa, sillä oikeuselämä operoi usein käsitteillä, joita laki ei määrittele. Tällöin on käsitteiden sisällön selvittäminen oikeustieteen tehtävä. Opetuksen asiana on tieteen saavuttamien tulosten välittäminen oppilaille. Mitä varmemmin ja nopeammin oppilas pystyy saamaan oikean käsityksen eri käsitteiden sisällyksestä, sitä parempi on hänen opetuksensa ollut.

Toiseksi on käsitelainopin opetuksen perehdytettävä opiskelijaa siihen, että hän oikeuskäsitteitä käyttämällä pystyy hallitsemaan konkreettisia oikeustapauksia. Käsitteiden avulla hän voi analysoida tapauksen, muodostaa siitä itselleen selvän käsityksen ja helpoimmin löytää tien oikeaan ratkaisuun.

Yksi tärkeä varaus on kuitenkin tehtävä tähän käsitelainopin käytännöllisten ja pedagogisten etujen esitykseen: käsitteet eivät saa lakimiehen käytössä muodostua verettömiksi abstraktioiksi. Käsitteitä käytettäessä ei koskaan saa unohtaa sitä, että ne on luotu palvelemaan elämän käytännöllisiä tarkoituksia. Ne eivät saa muodostua juridisen ajatusvoimistelun välineiksi. Ne ovat olemassa, lyhyesti sanoen, sitä varten, että niiden avulla saavutettaisiin järjellisiä ja käytännöllisen elämän tarpeisiin soveltuvia tuloksia loukkamatta oikeusvarmuuden edellyttämää yhdenmukaisuuden vaatimusta.

Läheisessä yhteydessä käsitteiden käyttöön kouluttamisen kanssa on perehdyttäminen lainsäädännölliseen ja oikeustieteelliseen systematiikkaan. Erillinen oikeussäännöstökin, voidaan yleensä ymmärtää oikein vain suuremman kokonaisuuden osana. Niin ei esim. *kauppaa* voi ymmärtää tuntematta *sopimusoikeuden* pääperiaatteita, eikä niistä taas pääse perille, ellei tiedä jotakin *tahdonilmaisujen sitovaisuudesta* yleisesti. Laajemmasta perspektiivistä katsoen taas voidaan havaita, kuinka siviilioikeudelliset säännösten liittyvät prosessi-oikeudellisiin, rikosoikeudelliset hallinto-oikeudellisiin jne. Opetuksen

Jäähyväiset opetukselle

on kaikin tavoin ohjattava opiskelijaa tajuamaan näitä yhteyksiä niin, että hän osaa nähdä kunkin erillisen säännöksen ja säännöstön suu-
remman kokonaisuuden osana.

Tulemme sitten *juridiseen tarkoituseräisyysoppiin*. — Jokainen oikeusnormi saa järjellisen ja oikean sisältönsä vasta sillä tavoin ymmärrettyä, että se todella toteuttaa sitä tarkoitusta mitä varten se on saanut sijansa oikeusjärjestyksessä. Tätä seikkaa ei opetus voi koskaan liiaksi korostaa. Oppilaan on alituisesti kysyttävä itseltään: mitä tämä säännös tarkoittaa, mihin sillä pyritään. Hänen on omakohtaisin havainnoin todettava, että oikeusjärjestys ei suinkaan ole kokoelma mielivaltaisia, satunnaisesti kokoonhaalittuja säännöksiä, vaan että jokainen säännös enemmän tai vähemmän onnistuneesti pyrkii toteuttamaan jotain tiettyä tarkoitusta. Vasta kun on päässyt selville säännöksen tarkoituksesta, voi toivoa ymmärtävänsä sen oikealla tavalla. Silloin asia yleensä myös olennaisilta osiltaan helposti painuu mieleen. — Ei esim. kannata ulkoluvunomaisesti yrittää oppia, mitkä kunnallisvaltuuston päätökset on alistettava valtioneuvoston, sisäasiainministeriön tai lääninhallituksen vahvistettaviksi. Sen sijaan kannattaa ajatella sellaisia kysymyksiä kuin, mistä tällainen alistusviranomaisten porrastus johtuu, miksi alistusinstituutti on sisällytetty kunnallislainsäädäntöön ja miksi juuri tietynlaiset asiat on määrätty alistettaviksi. Pahasti puolitiehen jää oppiminen myös, jos vain pakottaa itsensä muistamaan sen kunnallislain 177 §:ssä ja v:n 1950 muutoksenhakulain 7 §:ssä ilmausutun säännön, että alistettavassa asiassa valitus tehdään alistusviranomaiselle. Täytyy asettaa itselleen kysymys: miksi asia on näin järjestetty.

Tarkoitusharkinta tässä esitetyssä mielessä johtaa ns. *juridiseen kritiikkiin*. Oppilas tulee harkitessaan eri säännösten tarkoitusta usein havaitsemaan, että lainsäädäntö, kuten kaikki inhimillinen, on puutteellista. Se ei suinkaan aina johda niihin tuloksiin, joihin se tarkoittaa pyrkiä.

Esitystavan selvyys

Mitä edellä on sanottu opiskelusta ja opetuksesta ei suinkaan koske vain hallinto-oikeuden alaa, vaan pääosaltaan kaikkia oikeustieteitä ja lakimieskoulutusta yleisesti. Sama on asianlaita täsmällisen mutta samalla myös helpposelkoisen esitystavan opettamisen ja oppimisen suhteen. Tässä ei asiaan puututa enemmän kuin kiinnittämällä hallinto-oikeuden alalta otetun esimerkin avulla huomiota

haittavaikutuksiin, joita lakimiesten kielenkäytön ja esitystavan vaikeaselkoisuudesta saattaa aiheutua. Esimerkkinä on seuraava käytännössä sattunut tapaussarja:

Lääninhallitukseen 7.12.1964 saapuneessa virkakirjeessä kouluhallitus oli lausunut, että S:n yhteislyseon lehtori A. L. oli koulujärjestyksen 59 §:n ja virkavalan ja tuomarinvalan vannomisesta annetun asetuksen mukaan velvollinen tekemään virkavalan. Koska L. oli kieltäytynyt tekemästä virkavalaa, kouluhallitus oli pyytänyt, että L. sakon uhalla velvoitettaisiin asetettavan määräajan kuluessa vannomaan virkavala tai, jos hän ei kuullut mihinkään uskontokuntaan tai hänen uskontokuntansa oppi esti tekemästä valaa, antamaan uskonnonvapauslain 9 §:ssä tarkoitettu vakuutus.

L:n lausuttua antamassaan selityksessä, ettei hän uskonnollisista syistä voinut tehdä virkavalaa tai antaa vakuutusta, lääninhallitus oli 11.1.1966 antamallaan päätöksellä virkavalan ja tuomarinvalan vannomisesta annetun asetuksen 1 §:n 1 momentin sekä 4 ja 10 §:n, uskonnonvapauslain 9 §:n ja lääninhallituksesta annetun asetuksen 11 §:n ja 13 §:n 2 momentin nojalla velvoittanut L:n 200 markan sakon uhalla 30 päivän kuluessa siitä päivästä, kuin lääninhallituksen päätös oli saanut lainvoiman, tekemään säädetyn virkavalan tai antamaan vakuutuksen.

KHO katsoi tosin, että L:n virkavalan ja tuomarinvalan vannomisesta annetun asetuksen edellä mainittujen säännösten mukaan oli tehtävä säädetyn kaavan mukainen virkavala tai annettava asetuksen 10 §:ssä säädetty vakuutus, mutta koska virkavalan vannomista tai mainitun vakuutuksen antamista ei ole pidettävä sellaisena velvollisuutena, jonka täyttämiseen voidaan uhkasakolla pakottaa, KHO harkitsi oikeaksi kumota valituksenalaisen päätöksen ja hylätä kouluhallituksen esityksen.

Miten on tämä päätös ymmärretty asiasta kiinnostuneen yleisön keskuudessa ja erityisesti virkamiesten piirissä? Eiköhän yleensä näin: virkavalaa ei tarvitse vannoa, siihen ei voida pakottaa. Ei olekaan aivan helppoa päästä selville päätöksen pohjana olevista ajatuksista, jotka lienevät suunnilleen seuraavanlaiset: Virkavalan vannominen kuuluu virkamiehen virkavelvollisuuksiin. Kun tämän velvollisuuden rikkomisesta voidaan rangaista kurinpidollisesti tai rikosoikeudellisesti, ei siihen voida pakottaa uhkasakolla. Mutta virkavalasta kieltäytyminen voi johtaa rangaistukseen ja äärimmäisessä tapauksessa jopa viran menettämiseen.

Näinollen havaitaan, että KHO:n päätöksen oikeudellinen sisältö on olennaisesti toinen kuin miksi se arvattavasti on varsin yleisesti ymmärretty.

Lakimieskasvatuksen päämäärät

Kaikki ne opiskelu- ja opetusmuodot, joista tässä nyt on ollut puhetta, tarkoittavat tietysti lopuksi yhtä ja samaa: koulutusta käytännöllisen oikeuselämän palvelukseen. Oikeussäännöksethän eivät ole mitään muuta kuin ihmisten yhteiselämässä noudatettavia ohjeita, jotka suuntautuvat toiselta puolen oikeusalamaisiin, toiselta puolen viranomaisiin. Oikeustieteellisen koulutuksen perimmäisenä tarkoituksena tuleekin näinollen olemaan opettaa oikeussäännösten oikeaan soveltamiseen käytännössä. Sen on kehitettävä oppilaan kykyä löytää kuhunkin tapaukseen soveltuvat säännöt ja soveltaa niitä oikealla tavalla. Pelkillä tiedoilla ei tässä selvitä, vaan tarvitaan — kuten edellä on esitetty — tietynlaista ajattelun taitoa, joka voidaan saavuttaa vain tieteellis-teoreettisen koulutuksen pohjalla ja jatkuvan harjoituksen kautta. Pelkkien metodin sääntöjen tunteminen ei riitä, yhtä vähän kuin hyväksi shakinpelaajaksi tulemiseen riittää se, että tietää minkä sääntöjen mukaan laudalla liikutaan. Juridisen ajattelun taidossa ei kukaan koskaan tule täydelliseksi. Toinen voi siinä kehittyä pitemmälle kuin toinen, riippuen erilaisista henkilökohtaisista edellytyksistä. Mutta sekin, jolla ei ole tällaiseen ajatteluun suuria luontaisia lahjoja, voi itseään jatkuvasti kehittämällä päästä siinä varsin pitkälle.

Edelläesitetyn mukaisesti olisi opetuksen ja koulutuksen muodossa tapahtuvan lakimieskasvatuksen päämääräksi asetettava — tehdäksemme lyhyen yhteenvedon — hyvän *yleiskatsauksen antaminen voimassa olevasta oikeudesta* ja oikeusjärjestelmästä yleensä sekä *juridisen ajattelutavan* ja, siihen liittyen, *täsmällisen esitystavan* kehittäminen. Yleisin lakimiesominaisuus, *herkkä oikeudentunto* ja *korkea moraali*, on vielä mainitsematta. Lakimiesmoraalin kehittäminen ei ole yksistään opetuksellisin keinoin toteutettavissa. Se ei ole enää koulutusta vaan kasvatusta suppeammassa mielessä, vaikuttamista yksilön sielulliseen kehitykseen. Se ei ole tietoa, kuten oikeusjärjestyksen perusteitten tunteminen, eikä taitoa, niinkuin pysyväisyys juridiseen ajatteluun, vaan se on henkeä. Parhainkaan lakimieskasvatus ei pysty sitä tyhjästä luomaan, vaan korkeintaan kehittämään ja vahvistamaan. Pohjan korkealle lakimiesmoraalille luo yhteiskunnassa vallitseva hyvä kansalaismoraali. Tälle pohjalle on lakimiesmoraalin kehittäminen perustettava.